

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΑΡΟΙΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΑ Α.ΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΥΠΟ

ΜΕΝΕΛΑΟΥ Α. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ

Εἰς τὸν πέμπτον τόμον (1945-49) τῆς Ἑπετηρίδος τοῦ Κέντρου Λαογραφίας εἶχε δημοσιευθῆ μελέτη μου ἀφορῶσα εἰς τὴν νομικὴν ἐξερεύνησιν παροιμιῶν καὶ ἄσμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἅτινα ἐνεφάνιζον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου ἰδίᾳ ἀπὸ φιλοσοφικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως.

Περὶ τῆς σημασίας τὴν ὁποίαν ἐνέχει ἡ ἔρευνα, εἰς τὸ καθόλου δίκαιον, τῶν δημῶδων μνημείων τοῦ λόγου γίνεται λόγος ἐν τῇ προταχθείσῃ εἰσαγωγῇ τῆς ἐργασίας ταύτης. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐν αὐτῇ γενομένη ἐξέτασις παροιμιῶν καὶ ἄσμάτων περιωρίσθη εἰς τὰ ἀναφερόμενα μόνον εἰς θέματα Ποινικοῦ δικαίου καὶ Ἐγκληματολογίας, διὰ τοῦτο, ὡς συνέχεια τῆς ἐργασίας ἐκείνης, ἐπιχειρεῖται ἐν τοῖς ἐπομένοις ἡ συστηματικὴ κατάταξις καὶ κριτικὴ ἐπεξεργασία παροιμιῶν καὶ δημῶδων ἄσμάτων ἀναφερομένων εἰς τὸ Οἰκογενειακὸν δίκαιον καὶ εἰδικώτερον εἰς τὸν γάμον καὶ τὸ διαζύγιον.

Γ Α Μ Ο Σ

Ὅροι πρὸς σύναψιν

Ἡ δημῶδης δογματολογία διὰ πλείστων παροιμιῶν ἀναφέρεται εἰς τὰ περὶ τῆς καταλλήλου ἡλικίας τῶν μελλόντων νὰ συνάψουν γάμον. Ἐν πλήρει ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἰσχυρὸν δίκαιον, ὅπερ οὐδένα φραγμὸν θέτει εἰς τὴν σύναψιν γάμων μεταξὺ ἀτόμων μεγάλης ἡλικίας¹, εὐρίσκεται ἡ λαϊκὴ συνείδησις, ἥτις οὐδαμῶς εὐνοεῖ τοὺς γάμους τούτους², διὸ καὶ συμβουλεύει:

1. Βλ. ἄρθρ. 1350 Α.Κ.

2. Ἄξιον μνησίας εἶναι ὅτι διὰ τοῦ νόμου Ἰουλίου Παπίου Ποππαίου ἀπηγορεύθη ὁ γάμος τῶν ὑπερβάντων τὸ ἐξήκοστον ἔτος ἀρρένων, τῶν δὲ γυναικῶν τὸ πεντηκοστὸν (Ἄντ. Μομφερράτου, Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, τ. Β', Ἀθῆναι 1930, σ. 32). Τὴν ἀπαγόρευσιν ταύτην ἤρε μεταγενεστέρως διάταξις τοῦ Ἰουστινιανοῦ (Cod. 5.4.27). Βραδύτερον οἱ Μακε-

*Ἡ μικρὸς μικρὸς παντρέψου
ἢ μικρὸς καλοερέψου*¹.

*Ὅποιος γοργοφάη καὶ γοργοπαντρευτῆ δὲν τὸ μεταγνώθει*².

Ἐξ ἄλλου καὶ δι' ἄλλων σχετικῶν παροιμιῶν ἐκδηλοῦται ἡ λαϊκὴ ἀποδοκιμασία:

*Γάμος στὰ γέρατα,
ἢ σταυρὸς ἢ κέρατα*³.

*Ἄντρας γέρος, γυναῖκες νιές,
κάνουν πάντα κακὲς δουλειές*⁴.

δόνες περιέλαβον μὲν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ των τὴν ἐν λόγῳ διάταξιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὑπὸ τὴν ἀξιοσημείωτον ὁμῶς διαφορὰν ὅτι ἡ ἄρσις τῆς ἀπαγορεύσεως ἀφεῶρα μόνον εἰς τοὺς ἀνδρας καὶ οὐχὶ εἰς τὰς γυναῖκας. «*Ἡ διάταξις ἐπιτρέπει τὸν μείζονα τῶν ἐξήκοντα ἐνιαυτῶν συνάπτεσθαι τῇ ἐλάττωι τῶν πενήκοντα ἐνιαυτῶν*» (Βασ. 28.4.39).

1. Διαλεχτῆς Ζευγὼ λη — Γλέζου, Παροιμίες ἀπὸ τὴν Ἀπεύρανθο τῆς Νάξου, Ἀθήναι 1963, σ. 235. Πρβλ. Ν. Δημητρακοπούλου, Τὸ δίκαιον ἐν ταῖς παροιμίαις, Νομικαὶ Ἐνασχολήσεις, τ. Β' (ἔκδ. 2α), ἐν Ἀθήναις 1925, σ. 132, σημ. 1. Βλ. παροιμίας παραινέσεις καὶ εἰς τραγωδίαν τοῦ Εὐριπίδου (Δανάη):

*καὶ νῦν παραινῶ πᾶσι τοῖς νεωτέροις
μὴ πρὸς τὸ γῆρας ἀναβολὰς ποιουμένους
σχολῆ τεκνοῦσθαι παῖδας· οὐ γὰρ ἠδονή,
γυναικί τ' ἐχθρὸν χρῆμα πρεσβύτης ἀνῆρ·
ἀλλ' ὡς τάχιστα. καὶ γὰρ ἐκτροφαι καλά
καὶ συννεάζων ἠδὲ παῖς νέφ πατρίῳ.*

(Εὐριπ., fragm. 317 [σ. 454] Nauck³).

2. Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμιαί, τ. Δ', σ. 90 (ἐφεξῆς βραχυγραφικῶς Π.Π. Τὸ ἀνέκδοτον μέρος τῆς συλλογῆς Πολίτου [στοιχεῖα Ε - Ω] εὐρίσκεται κατατεθειμένον εἰς τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λογογραφίας [ἐφεξῆς βραχυγραφικῶς ΚΛ]. Ἡ παραπομπὴ εἰς τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο μέρος ἐμφαίνεται μόνον ἐκ τοῦ λήμματος, ἀρχομένου ἀπὸ τινος τῶν μετὰ τὸ Ε [ἐλπεις] στοιχείων).

3. Π.Π., τ. Γ', σ. 555. Ἡ δὲ παροιμία «*Μὲ γριὰ κάνεις; / τὸ σπόρο σου τὸν χάνεις*» (Π.Π., τ. Δ', σ. 148) ἐπισημαίνει τὴν ἀδυναμίαν τεκνοποιίας εἰς τοὺς μετὰ γυναικῶν προχωρημένης ἡλικίας συναπτομένους γάμους. Παροιμίας ἐννοίας εἶναι καὶ αἱ παροιμιαί: «*Ὅντες νὰ σαρανταρέψης, / τότες ἄντρα μὴ γυρέψης*» (Π.Π., τ. Β', σ. 240), καὶ «*Ἡ ρκά ἔτσι κατασείμονα τ' ἀγγούριν ἀθθυμήθην*» (Ν. Γ. Κυριαζῆ, Κυπριακαὶ Παροιμιαί, ἐν Λάρνακι 1940, σ. 141, 6).

4. Π.Π., τ. Β', σ. 221,16. Παρεμφερῆς ἔννοια ἐκφράζεται καὶ διὰ τοῦ ἀκόλοϋθου σκωπτικοῦ ἀσματίου:

*Ὅλον πίκρες καὶ φαρμάκια
εἶν' τοῦ γέρου τὰ κανάκια*

Ἔποια πάρη παλληκάρι,
 ξανανιώνει σὰ φεγγάρι
 κι ὅποια πάρη γέρον ἄντρα,
 τ' ὦχον¹ δὲν τσῆ λείπει πάντα².

Ἄλλ' ἡ λαϊκὴ προτροπὴ πρὸς σύναψιν γάμου εἰς νεαρὰν ἡλικίαν δὲν ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐπιδοκιμάζεται ὁ γάμος ἀνήβων. Ἡ εἰρωνικὴ διατύπωσις:

Ἀκόμη δὲ βγῆκε ἀπ' τ' αὐτὸ καὶ παντροειὰ γυρεύει³

ἐκφράζει παραστατικώτατα τὴν δημώδη ἀντίληψιν ὅτι οἱ μελλόγαμοι πρέπει νὰ ἔχουν ἀρμόζουσαν ἡλικίαν, τῆς ὁποίας τὰ ὄρια καθορίζονται διὰ τῆς συνηθέστατα ἀκουομένης παροιμίας:

Δώδεκα χρονῶν κορίτσι δεκοχτὼ παλληκαράκι⁴.

καὶ τοῦ γέρον τὰ χαδάκια
 σὰν νερόβραστα σπανάκια.

(ΚΑ, χφ. 1357B, σ. 19, Ἐ. Ἰωαννίδης, Ἀμοργὸς 1876). Πρβλ. καὶ τὸ «Περὶ γέροντος» μεσαιωνικὸν ποίημα, ἐν ᾧ ἡ ὑπανδρευθεῖσα λόγῳ τοῦ πλούτου τοῦ γέροντα μετανοεῖ πικρῶς διὰ τοῦτο:

«... γροικᾶς καὶ λέγει μέσα της «κακὸ ριζικὸ ὀποῦ ἄχα!
 τί τό ἄθελα τ' ἀντίπροικο καὶ τὰ πολλὰ τὰ ροῦχα;»
 εἶτε κι ἂν ἔναι φρόνιμη, μὲ τοῦ καιροῦ τὸ θάρρος
 καὶ λέγει πάντα μέσα της «μήνα τὸν πάρη ὁ Χάρος,
 καὶ τότε μὲ τὰ ροῦχά του καὶ μὲ τὰ ἐδικά μου
 νὰ πάρω ἕναν νειούτσικον εἰς τὸ πλευρὸν κοντά μου».

(C. Wagner, Carmina graeca medii aevi, Lipsiae 1874, σ. 108, 71 - 76).

1. τ' ὦχον = ἡ λύπη, ἡ στενοχώρια.

2. Δημ. Λουκάτου, Κεφαλονίτικα γνωμικά, Ἀθήναι 1952, σ. 48, ἀρ. 291.

3. Π.Π., τ. Β', σ. 592 (αὐτὸ, 2β).

4. ΚΑ, χφ. 319, σ. 12, ἀρ. 121. Πρβλ. καὶ τὸ ἄρθρον 1350 Α.Κ., καθ' ὃ πρὸς σύναψιν γάμου ἀπαιτεῖται νὰ ἔχη συμπληρωμένον ὁ μὲν ἀνὴρ τὸ δέκατον ὄγδοον ἔτος, ἡ δὲ γυνὴ τὸ δέκατον τέταρτον. Σημειωθῆτω ὅτι ὠριμος πρὸς γάμον ἡλικία ὠρίζετο ὁμοίως τὸ δωδέκατον ἔτος διὰ τὰς γυναῖκας ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν νομοθετικῶν κειμένων, ἐνῶ διὰ τοὺς ἀνδρας τὸ δέκατον τέταρτον: «... Δεῖ δὲ τοὺς μὲν ἄρρενας ἐφήβους εἶναι, τὰς δὲ θηλείας ἀνδρὸς δεκτικίας, τουτέστι τοὺς μὲν ὑπερβερηκῆναι τὸν ἰδ' ἄρρον, τὰς δὲ μεῖζονας εἶναι τῶν ἰβ' ἐνιαυτῶν...» (Πρόχειρος Νόμος, τίτλ. 4, γ'. Ζέπων J.G-R, τ. 2, σ. 125. Ὁμοίως Ἐπαναγωγή, τίτλ. 16, β'. Ζέπων J.G-R, τ. 2, σ. 275. Ἀρμενόπουλος 4.4.2, Βασ. 28.4.3). Πρβλ. καὶ Π. Ζέπου, Μιχ. Φωτεινοπούλου Νομικὸν Πρόχειρον, Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, τ. ΙΖ' (1954-1959), σ. 75, γ'. Κατὰ δὲ τὴν Ἐκλογὴν τῶν Ἰσαύρων ἢ «ἡρμοσμένη» πρὸς γάμον ἡλικία ἦτο τῶν μὲν ἀνδρῶν ἀπὸ τοῦ 15ου τῶν δὲ γυναικῶν ἀπὸ τοῦ 13ου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν (Ἐκλογὴ Νόμων, 2.1. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 18-19).

Τὴν κατὰ τὴν ἱερολογίαν τοῦ γάμου ἀπαιτουμένην αὐτοπρόσωπον παράστα-
σιν τῶν μελλονύμφων δηλοῖ διὰ βραχυλόγου ἐκφραστικότητος ἡ παροιμία :

*Κανεῖς στεφάνι δὲ βάνει μὲ κανένανε*¹

συμπίπτουσα πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ ἰσχύοντος δικαίου², καθ' ἃς ἡ συναίνεσις τῶν
εἰς γάμον συνερχομένων³ δηλοῦται αὐτοπροσώπως.

Συγγενοῦς πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐννοίας εἶναι καὶ ἡ παροιμιακὴ φράσις :

*Χωρὶς γαμπρὸ γάμος δὲ γίνεται*⁴,

τῆς ὁποίας ὅμως ἡ ἐγγυτέρα ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν ἐξέτασις παρουσιάζει ἐνδιαφέ-
ρον διὰ τὸν μελετῶντα τὴν δημῶδη περὶ δικαίου συνειδησιν νομικόν. Καὶ τοῦτο, διότι
ὑποδηλοῖ τὴν λαϊκὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, περιληφθεῖ-
σαν καὶ ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τῶν Βυζαντινῶν, καθ' ἣν ἡ γυνὴ ἠδύνατο νὰ συζευχθῇ
μετ' ἀπόντος δι' ἐπιστολῶν αὐτοῦ ἢ δι' ἀγγέλου⁵.

Ἰ κ α ν ό τ η ς .

Ὁ ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ὀριζόμενος ἀποκλεισμός τῶν πνευματικῶς
νοσοῦντων ἀπὸ τῆς δυνατότητος νὰ συνάψουν γάμον⁶, περὶ οὗ διαλαμβάνουν καὶ
αἱ διατάξεις τοῦ ἰσχύοντος δικαίου⁷, εὐρίσκει σύμφωνον τὴν λαϊκὴν συνειδησιν.
Οὕτως ὁ λαὸς διὰ τοῦ εἰς τὰς παροιμίας ἐκδηλουμένου δικαίου δογματολογεῖ ὅτι:

*Ὅλα τοῦ πρέπουν τοῦ ζουρλοῦ, παντρεῖα δὲν τοῦ πρέπει*⁸.

1. Π.Π. στεφάνι.

2. Ἄρθρ. 1350 Α.Κ.

3. Ὅτι, κατὰ τὴν λαϊκὴν συνειδησιν, ἀναγκαῖα εἶναι ἡ συναίνεσις τῶν μελλογάμων δει-
κνῶν καὶ οἱ στίχοι τοῦ ἀκολουθοῦ γαμηλίου ἔσματος:

Τ' ἔχεις, κόρη μ', καὶ φλίβεσαι καὶ χύνεις μαῦρο δάκρυ;

Μήνα στανιὸ σ' ἀγάπησα, μήνα ζορπᾶ σὲ πῆρα;

Μὲ θέλημα τῆς μάννας σου, μὲ θέλημα δικό σου.

(Χ α ρ. Ρ ε μ π έ λ η, Κονιτσιώτικα, [Ἀθῆναι] 1953, σ. 93, ἀρ. 9).

4. Π.Π., τ. Γ', σ. 412, ἀρ. 69.

5. Dig. 23. 2. 5. Βασ. 28. 4. 4.

6. «*Ἡ μανία ἐμποδίζει τῶν γάμων οὐ μὴν καὶ διαλύει τὸν ὀρθῶς συστάνα*» (Βασ.
28.5.16). Πρβλ. Dig. 23.2.16. § 2.— Ἐπιτομὴ νόμων XXIII, 25. Ζέπων J. G-R, τ. 4,
σ. 413.

7. Βλ. ἄρθρ. 1351 Α.Κ. ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰ ἄρθρα 128 καὶ 1686 Α.Κ.

8. Π.Π. τρελλός.

Ἐξ ἄλλου διὰ τῆς παροιμίας

*Σὰ θέλη ἡ νύφη κι ὁ γαμπρός,
τύφλες νά ᾿χη ὁ πεθερός*¹

ἀποδοκιμάζει ἐντόνως τὴν ἐν τῷ βυζαντινῷ δικαίῳ δεσπόζουσαν ἀρχήν², τὴν διατηρηθεῖσαν καὶ ἐν τῷ ἰσχύοντι δικαίῳ³, καθ' ἣν ὡς θετικὴ προϋπόθεσις πρὸς σύναψιν ἐγκύρου γάμου ἐπὶ ἀνηλίκου ἀπαιτεῖται νὰ ὑπάρχη ἡ συναίνεσις τοῦ ἀσκοῦντος τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν⁴. Τὸ ἀξιοσημεῖωτον δὲ εἶναι ὅτι καὶ ἡ δημώδης μοῦσα ἀπορρίπτει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς συναίνεσεως ταύτης. Χαρακτηριστικοὶ ἐν προκειμένῳ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι στίχοι δημῶδους ἄσματος:

*Τύφλα στὸν περιοριστή, ὅπου μᾶς περιορίζει!
θέλεις ἐσύ, θέλω κ' ἐγώ, κανεὶς δὲν μᾶς ὀρίζει*⁵.

Τὴν ἰδίαν ἀντίληψιν ἀνεურίσκει τις, ἂν καὶ δὲν γίνεται εἰδικῶς λόγος περὶ συγκαταθέσεως τοῦ πατρὸς, εἰς τὴν παροιμίαν:

*Ἄντρας μὴ μ'στάκια κὶ γυναῖκα μὴ β'ζιὰ ὀρμήνεια δὲν θέλουν*⁶,

ἥτις θεωρεῖ περιττὴν τὴν συμβουλήν οἰουδήποτε εἰς τοὺς ἔχοντας ὠριμότητα πρὸς γάμον.

Ἡ ἀρχικὴ προέλευσις τῶν μνημονευθεισῶν παροιμιῶν καὶ ἡ δι' αὐτῶν ἐκφραζομένη πλήρης ἀντίθεσις πρὸς τὸ ἰσῦσαν καὶ ἰσῦον δίκαιον ὀφείλεται προφανῶς εἰς ἐθιμικοὺς κανόνας ἰσῦσαντας ἐπὶ τουρκοκρατίας, καθ' οὓς δὲν ἀπητεῖτο συναίνεσις τοῦ ἀσκοῦντος τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν διὰ τὴν ἐγκυρον τέλεσιν γάμου⁷. Ζῶσαι ὅμως αἱ παροιμίαι αὗται ἔτι καὶ σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ εἶναι καταφανῶς ἐνδεικτικαί, τῆς λαϊκῆς συνειδήσεως ἀποδοκιμαζούσης τὰς ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἀντιθέτους διατάξεις τῆς ἰσχυούσης νομοθεσίας.

1. Π.Π., τ. Γ', σ. 408, ἀρ. 55.

2. Βασ. 28. 4. 35. Cod. 5. 4. 20. «Χρῆ γὰρ κατὰ νόμους καὶ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν τοὺς γονεῖς αἰτῆσαι, καὶ μετὰ τῆς αὐτῶν βουλῆς τοὺς γάμους πράττειν» (Βασ. 60. 58. 1 σχόλιον).

3. Ἄρθρ. 1352 Α.Κ.

4. Πρβλ. καὶ Ν. Δ η μ η τ ρ α κ ό π ο υ λ ο ν, ἐνθ' ἀν., σ. 132.

5. Π.Π., τ. Γ', σ. 408.

6. Π.Π. ὀρμήνεια.

7. Βλ. σχετικῶς τὴν ὑπ' ἀριθ. 1009/1910 ἀπόφασιν τοῦ Ἐφετείου Ἀθηνῶν (Θέμις XXII, 444-445).

Κώλυμα ἐκ διαφορᾶς θρησκείας.

Ἡ ἀπαγόρευσις τελέσεως γάμου χριστιανῶν μετ' ἄλλοθρήσκων ἀπασχολεῖ ζωηρῶς τὰ δημῶδη μνημεῖα τοῦ λόγου. Ἡ ὕλη ἰδίᾳ τῶν παροιμιῶν καὶ τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εἶναι πλουσία, στρεφομένη ὅμως μόνον, ὡς ἄλλως τε εἶναι εὐνόητον, περὶ τὰς δύο κατηγορίας ἄλλοθρήσκων, τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Μωαμεθανῶν, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία κατέστη αἰσθητὴ εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον.

Οὕτως ἡ ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τῶν Βυζαντινῶν ἀπαντῶσα ἀπαγόρευσις τοῦ γάμου Χριστιανῶν μετ' Ἰουδαίων¹, ἀποτελοῦσα καὶ ὑπὸ τὸ ἰσχυὸν δίκαιον² κώλυμα γάμου, δὲν ἀφίνει ἀδιάφορον τὴν λαϊκὴν παροιμιολογίαν, ἥτις οὐδόλως εὐνοεῖ οἰανδήποτε μετ' Ἰουδαίων συνάφειαν. Διὸ καὶ συμβουλεύει:

*Ἀλάργα ἀπὸ Βριῶ κι ἀπὸ σκυλί.*³

Ἄφ' ἐτέρου διὰ τῆς παροιμίας:

*Ὁβραῖο βαφτίζεις
πετσὶ κοπανίζεις*⁴

ἡ λαϊκὴ ἀντίληψις θεωρεῖ ὅλως ματαίαν καὶ τὴν βάπτισιν ἔτι Ἰουδαίου διότι, κατ' αὐτήν, οὗτος οὐδέποτε πρόκειται νὰ μεταβληθῇ εἰς Χριστιανόν. Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἄξιον μνείας εἶναι ὅτι καὶ ἡ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἐν ἔτει 339, ἐκδοθεῖσα διάταξις⁵, δι' ἧς ἀπηγορεύθη ἐπὶ ποινῇ θανάτου ὁ μετ' Ἰουδαίων γάμος, ὑπηγορεύθη ἐκ τοῦ φόβου, παρὰ τὴν ἀρχικῶς ἐπικρατήσασαν ἀντίθετον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γνώμη⁶, ὅτι συνάπτοντες οἱ Ἰουδαῖοι μετὰ χριστιανῶν γάμους,

1. «[Ἰουδαίους] χριστιανοὶ πρὸς γάμον μὴ συνεχέσθωσαν, τὸ περὶ μοιχείας ἐντεῦθεν ὑφορούμενοι δημόσιον ἔγκλημα». (Βασ. 1. 1. 38). Cod. 1. 9. 6. Πρβλ. καὶ Ματθ. Β λ ἄ σ τ α ρ η, Σύνταγμα κατὰ στοιχείων Γ' κεφ. ΙΒ', ἐν Γ. Ρ ἄ λ λ η καὶ Μ. Π ο τ λ η, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, ἐν Ἀθήναις 1859, τ. 6, σ. 175.

2. Ἄρθρ. 1353 Α.Κ.

3. Π.Π., τ. Δ', σ. 635 (Ἐβραῖος, 1). «Νὰ καυῆ Ἐβραῖός τσαὶ τὸ μάλιν του» (Π.Π., τ. Δ', σ. 637, ἀρ. 10).

4. Π.Π., τ. Δ', σ. 637, ἀρ. 11.

5. Cod. Theod. 16. 8. 6.

6. «ἀδελφοί, εἴ τις ἀδελφὸς γυναῖκα ἔχει ἄπιστον, καὶ αὐτὴ συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτοῦ, μὴ ἀφιέτω αὐτήν» καὶ γυνή, ἥτις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον, καὶ αὐτὸς συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω αὐτόν. Ἠγίασται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικί» καὶ γὰρ ἡγίασται ἡ γυνὴ ἢ ἄπιστος ἐν τῷ ἀνδρὶ. (Π α Ὡ λ ο ς πρὸς Κορινθίους Α', κεφ. Ζ', 12-14).

λόγω τῆς ἐμμονῆς αὐτῶν εἰς τὰ ἀρχαῖα ἤθη, ἀντὶ νὰ προσηλυτισθοῦν ἠδύναντο νὰ παρορμοῦν τὸ χριστιανικὸν μέλος εἰς ἀποστασίαν¹.

Ἄλλὰ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῶν, ἐμφανίζονται εἰς τὴν δημόδῃ μοῦσαν ὡς ἀντιτιθέμενοι ὁμοίως πρὸς τοὺς μετὰ Χριστιανῶν γάμους. Χαρακτηριστικοὶ ἐν προκειμένῳ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι στίχοι ἐπυλλίου δημοτικῆς ᾠσμᾶτος:

- Μάννα, Ρωμὸς μὲ λέει νὰ γίνω Χριστιανή
καὶ νὰ μεταλαβαίνω τὸ Πάσχα καὶ Λαμπρῆ.
- Κάλλιᾶ ἄχω νὰ σὲ κόψη τοῦ Τούρκου τὸ σπαθὶ
παρὰ Ρωμὸ νὰ πάρης νὰ γένης Χριστιανή².

Ἡ ἀπαγόρευσις ὁμοίως τοῦ μετὰ Μωαμεθανῶν γάμου ἀποτελεῖ τὸ θέμα πλείστων δημοτικῶν ᾠσμάτων. Οἱ στίχοι τῶν ᾠσμάτων τούτων μορφωθέντων, προφανῶς, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δουλείας ἀποπνέουσι ἅμα καὶ τὸ ἐθνικὸν μῖσος κατὰ τοῦ κατακτητοῦ, μετὰ τοῦ ὁποίου ἀποστέργεται οἰαδῆποτε γαμικὴ σχέσις.

- Λουλοῦδα μ', πιάσε τ' ἄλογο, Λουλοῦδα μ', καβαλλίκα,
τὶ θέλει πᾶμεν στὴν Τουρκιά, νὰ γίνης Τουρκοπούλα.
- Ἐγὼ Τούρκισσα δὲ γίνομαι καὶ Τοῦρκ' ἄνδρα δὲ παίρω.
- Πάψε, Λουλοῦδα, τὲς φωνές, σοῦ κόφτω τὸ κεφάλι.
- Κόψε με, βρὲ βρωμότουρκε, σκύλε μαγαρισμένε,
ἄγὼ Τούρκισσα δὲν γίνομαι, κομμάτια κἂν μὲ κάμης³.
- Ποῦ πᾶς ψηλή, ποῦ πᾶς λιχνή, ποῦ πᾶς καμαρωμένη;
- Στὴ Λάρσα πάνω, Χρῆστο μου, Τούρκα γιὰ νὰ μὲ κάνουν
κ' ἐγὼ Τούρκα δὲ γένομαι, τζιαμὶ δὲμ προσκυνάω⁴.

Ἐφιστάμενος γάμος — Προῦπάρξας τρίτος γάμος.

Τὴν μονογαμίαν, ὡς θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ γάμου, ἤτις ἀπετέλεσε θεσμὸν

1. Νικ. Μίλας, Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (μετὰφρ. Μελ. Ἀποστολοπούλου), ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 884-885.

2. Π. Γνευστοῦ, Τραγοῦδια δημοτικὰ τῆς Ρόδου, Ἀλεξάνδρεια 1926, σ. 51. Πρβλ. Α. Ρασσώ, Τραγοῦδια ρωμαίικα, Lipsiae 1860, σ. 442, ἀρ. 589. Κ. Κασσιμάτη, Λαογραφικὰ σύλλεκτα ἐξ Ἴου, Λαογρ. 2 (1910), σ. 600, ἀρ. 10. Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νοῦ-άροῦ, Δημοτικὰ τραγοῦδια Καρπάθου, Ἀθήναι 1928, σ. 112. Α. Jeannarakī, ᾠσμάτα Κρητικά . . . Leipzig 1876, σ. 131, ἀρ. 132.

3. Ἀ. Ἰατρίδου, Συλλογὴ δημοτικῶν ᾠσμάτων... ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 54.

4. Χαρ. Ρεμπέλη, ἐνθ' ἄν., σ. 51, ἀρ. 91.

δημοσίας τάξεως ἐν τῷ βυζαντινῷ δικαίῳ¹, ἐκφράζει μετὰ βραχυλόγου σαφηνείας ἡ παροιμία:

*Μιά φορὰ παντρεύονται καὶ μιὰ φορὰ πεθαίνουν*².

Συνέπεια τῆς μονογαμίας εἶναι ἢ καὶ ἐν τῷ ἰσχύοντι δικαίῳ³ ἀπαγόρευσις συνάψεως δευτέρου γάμου πρὶν ἢ λυθῆ ὁ ἤδη ὑπάρχων. Ἡ ἀπαγόρευσις δὲ αὕτη ἔχει ἐπηρεάσει καὶ τὴν δημῳδὴν ποίησιν. Ἀπόδειξιν τούτου ἀποτελοῦν οἱ ἀκόλουθοι στίχοι δημοτικοῦ ἄσματος, ὅπου νέα ἐμφανίζεται κατεχομένη ἐκ τοῦ φόβου μήπως ὁ ὑποψήφιος σύζυγός της εἶναι ἤδη νυμφευμένος.

*Φοοῦμαι σε, καλέ μου νεέ, μὴν εἶσαι πανδρεμένος,
μὴν ἔχῃς εὐλοητικὰ κ' ἔχῃς ἄλλου ἕναῖκα*⁴.

Τὴν δυσμενῆ θέσιν τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν διαδοχικὴν πολυγαμίαν καὶ τὰς ἐπελθούσας διακυμάνσεις ἐν τῇ βυζαντινῇ νομοθεσίᾳ, φαίνεται ὅτι ἀπηχεῖ τὸ δίκαιον τῶν παροιμιῶν. Αἱ παροιμίαι :

*Τὸ πρῶτο μου στεφάνι
στὸν κόσμον δὲν ἐφάνη*⁵,

*Ἀνάθεμά τον ἑποῦ στέση διπλὸν καζάνι*⁶.

*Τὸ ψεσινὸ μαγέρεμα τὸ ξαναζεσταμένο
ἔτσι ἔναι καὶ τ' ἀντρόγενο τὸ ξαναπαντρεμένο*⁷

εἶναι σαφῶς ἐνδεικτικαὶ τῆς λαϊκῆς ἀποστροφῆς διὰ τοὺς συνάπτοντας δεύτερον γάμον.

Εἰς ἄλλας ὅμως παροιμίας ὁ δεῦτερος γάμος θεωρεῖται συγγνωστὸς διὰ

1. «Οὐδένα, ὅστις ὑπὸ τὴν πολιτείαν ἐστὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ ὀνόματος, δύο γαμετὰς δύνασθαι ἔχειν» (Βασ. 28. 5. 35).

2. Π.Π., παντρεύω.

3. Ἄρθρ. 1354 Α.Κ.

4. Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Δημοτικὰ τραγούδια Καρπάθου, ἐνθ' ἀν., σ. 69, 1(α).

5. Π.Π., στεφάνι. Ν. Δημητρακοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 134.

6. Κωνστ. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 230, ἀρ. 124.

7. Π.Π., τ. Β', σ. 329 (ἀντρόγενο, 2). Ὁμοίως «Τὸν ὄχτρό σου νὰ τὸν καταραστῆς ἀπὸ ζῶ σὲ ζῶ, κι ἀπὸ γυναῖκα σὲ γυναῖκα». «Ἡ πρώτη βοῦκκα βοῦκκα εἶναι, κ' ἡ δευτέρη φαρμάκι» (Π.Π., τ. Δ', σ. 245, ἀρ. 116γ, καὶ τ. Γ', σ. 213, βοῦκκα, 2).

λόγους ἐπεικειίας καὶ σκοπιμότητος («οἰκονομία»), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν τρίτον ὅστις χαρακτηρίζεται ὡς «πορνεία».

Ὁ πρῶτος γάμος εἶναι ἀπὸ τὸ Θεό,
ὁ δεύτερος εἶναι γιὰ οἰκονομία,
ὁ τρίτος εἶναι γιὰ πορνεία ¹.

Ὁ πρῶτος γάμος τοῦ Θεοῦ,
ὁ δεύτερος τοῦν ἀνθρώπων
καὶ ὁ τρίτος τοῦ δαιμόνου ².

Τὸ διὰ τῶν ἀνωτέρω παροιμιῶν ἐκδηλούμενον δίκαιον ἐκφράζει ἀναντιρρήτως διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, καθ' ἣν ὁ μὲν δεύτερος γάμος ἐθεωρεῖτο ὡς οἰκονομία διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν καὶ ἀκρασίαν ³, ὁ δὲ τρίτος «ρῦπασμα τῆς ἐκκλησίας» καὶ «κεκολασμένη πορνεία» ⁴.

Συγγένεια ἐν γένει.

Τὸ διὰ τῶν παροιμιῶν ἐκπεφρασμένον δίκαιον ἀποδίδει σημασίαν ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐξ αἵματος συγγένειαν⁵. Συνέπεια τούτου εἶναι ὅτι καὶ τὰ διὰ τῶν παροιμιῶν δηλούμενα, λόγῳ συγγενείας, κωλύματα γάμου ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐξ αἵματος τοιαύτην. Καὶ διὰ μὲν τοὺς ἐξ αἵματος συγγενεῖς κατ' εὐθείαν γραμμὴν κωλύεται ὁ γάμος, κατὰ τὴν συμπέπτουσαν πρὸς τὸ ἰσχυῶν δίκαιον ⁶ λαϊκὴν συνείδησιν, ἀπεριορίστως ⁷, ἐκ πλαγίου δὲ μέχρι τοῦ ἑβδόμου βαθμοῦ.

1. Π. Παπαζαφειροπούλου, Περιυναγωγή γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἰδίᾳ τοῦ τῆς Πελοποννήσου, ἐν Πάτραις 1887, σ. 55.

2. Π. Π., τ. Γ', σ. 385, ἀρ. 63.

3. Βλ. J o s. Z h i s h m a n, Τὸ δίκαιον τοῦ γάμου τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (μετ. Μελ. Ἀποστολοπούλου), τ. 2, ἐν Ἀθήναις 1913, σ. 61, σημ. 10. Νικοδ. Μίλας, ἐνθ' ἄν., σ. 914.

4. Ἄ'Ονομάζουσι δὲ (οἱ Πατέρες) τὸ τοιοῦτον οὐκ ἔτι γάμον, ἀλλὰ πολυγαμίαν, μᾶλλον δὲ πορνείαν κεκολασμένην. «Τριγαμίας νόμος οὐκ ἔστιν ὥστε νόμῳ γάμος τρίτος οὐκ ἄγεται. Τὰ μέντοι τοιαῦτα, ὡς ρυπάσματα τῆς ἐκκλησίας ὁρῶμεν δημοσίαις δὲ καταδικαῖς οὐχ ὑποβάλλομεν, ὡς ἐκ τῆς ἀνειμένης πορνείας αἰρετώτερα». (Κανόνες Δ' καὶ Ν' τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐν Γ. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλή, Σύνταγμα κλπ., ἐνθ' ἄν., τ. Δ', σ. 102 καὶ 203).

5. Πρβλ. Ν. Δημητρακόπουλον, ἐνθ' ἄν., σ. 130.

6. Ἄρθρ. 1356 Α.Κ.

7. Βλ. Ν. Δημητρακόπουλον, ἐνθ' ἄν., σ. 130.

Σχετική πρὸς τὴν ἀπαγόρευσιν γάμου μεταξὺ δισεξαδέλφων, ἦτοι ἔκτου βαθμοῦ, εἶναι ἡ παροιμία :

*Τὸ δεύτερό σου ἀξάδελφο
συμπέθερο μὰ μὴ γαμπρό¹,*

ἣτις ἀπηχεῖ τὸ προῖσχῦσαν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος δίκαιον².

Πέραν τοῦ ἑβδόμου βαθμοῦ ἡ λαϊκὴ ἀντίληψις οὐχὶ μόνον οὐδὲν κώλυμα γάμου ἀναγνωρίζει

Τὸν τρίτον μου ἀξάερφον τῆς κόρης μου τὸν παίρω³

Στὸ τρίτο τρίχα δὲ χωρεῖ⁴

ἀλλὰ καὶ θεωρεῖ σχεδὸν ἀνύπαρκτον τὸν συγγενικὸν δεσμόν. Ἐπ' αὐτὴν τὴν ἔνοιαν φέρεται παρὰ τῷ λαῷ ἡ παροιμία:

*Τρίτα τέταρτα⁵
πάρτα πέταρτα⁶.*

Κληρικοὶ καὶ μοναχοί.

Ἐν τῇ παροιμίᾳ:

Βαριὰ τὸ λείψανο τῆς παπαδιᾶς⁷

διαφαίνεται τὸ κατὰ τὸ βυζαντινὸν ἐκκλησιαστικὸν καὶ αὐτοκρατορικὸν δίκαιον ἰσχύσαν ἀνατρεπτικὸν κώλυμα γάμου διὰ τοὺς κληρικούς⁸, ὅπερ ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Ἀστικὸς Κώδιξ⁹.

1. ΚΑ, χφ. 447, σ. 60 (Κρήτη).

2. Βλ. Π. Καλλιγᾶ, Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, τ. Δ', Ἀθῆναι 1930, σ. 22. Ἄντ. Μομφερράτου, Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, τ. Β', Ἀθῆναι 1930, σ. 46.

3. Π.Π., ἐξάδερφος.

4. Διαλεχτῆς Ζευγώλη - Γλέζου, ἔνθ' ἄν., σ. 296 (τρίχα, 1).

5. Τοῦτέστιν ἐξαδέλφοι ὀγδόου καὶ δεκάτου βαθμοῦ.

6. Π.Π., τρίτος.

7. Π.Π., λείψανο.

8. Ἄναστ. Χριστοφιλοπούλου, Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον (ἔκδ. δευτέρα), Ἀθῆναι 1965, σ. 221-222.

9. «Κωλύεται ὁ γάμος κληρικῶν παντὸς βαθμοῦ καὶ μοναχῶν τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας» ("Ἀρθρ. 1364).

Κατὰ τὴν παροιμίαν ταύτην ὁ ἀμερίμως θάπτων τόσους νεκροὺς ἱερεὺς βαρύτερα φέρει τὸν θάνατον τῆς ἰδίας συζύγου, καὶ τοῦτο, διότι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τοῦτον νὰ νυμφευθῇ ἐκ νέου. Ἡ παροιμία βεβαίως αὕτη μεταβαλοῦσα σημασίαν λέγεται σήμερον διὰ τοὺς ἀδιαφοροῦντας πρὸς ἀλλότρια ἀτυχήματα ἐνῶ βαθύτατα αἰσθάνονται τὰ ἴδια, ἀλλ' ὁ ἀρχικὸς αὐτῆς σχηματισμὸς ἀναντιρρήτως ὑποδηλοῖ τὸ ὑφιστάμενον διὰ τοὺς κληρικοὺς κώλυμα γάμου¹.

Τὸ κώλυμα γάμου τῶν κληρικῶν ὑπεμφαίνει ὁμοίως ἡ Κεφαλληνιακὴ παροιμία:

Τὴν ἔχει σὰν παπαδιά²,

ἣτις παρομοιάζει τὴν ἐπιδεικνυομένην ὑπὸ τινος ὑπερβολικὴν φροντίδα εἰς τὴν σύζυγον αὐτοῦ πρὸς ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἐπιδαψιλεύει ὁ ἱερεὺς εἰς τὴν «παπαδιάν». Τοῦτο δὲ διότι ἐν περιπτώσει θανάτου τῆς ἀδυνατεῖ νὰ συνάψῃ νέον γάμον, λόγῳ τοῦ ἀνατρεπτικοῦ κωλύματος³.

Ἐξ ἄλλου τὸ κώλυμα γάμου τῶν κληρικῶν ἔχει ἀπασχολήσει καὶ τὴν δημόδη ποιήσιν. Ἐνδεικτικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι οἱ ἐπόμενοι στίχοι ἐπυλλίου δημοτικοῦ ἄσματος, δι' ὧν ἡ κόρη προτρέπει κληρικὸν νὰ ξυρίσῃ τὴν γενειάδα του, ἵνα δυνηθῇ ἀκωλύτως νὰ τελέσῃ μετ' αὐτοῦ γάμον.

*μόν' θέλω νὰ μπαρμπεριστῆς, νὰ κόψῃς καὶ τὰ γένεια,
γιατὶ ἐσένανε ἀγαπῶ, ἄντρα γιὰ νὰ σὲ πάρω⁴.*

Κατὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν βεβαίως δίκαιον ἡ ἰδιότης τοῦ κληρικοῦ δὲν ἀποβάλλεται δι' οἰκειοθελοῦς παραιτήσεως ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ποινῆς τῆς καθαιρέσεως, ἐπιβαλλομένης διὰ τελεσιδίκου καταδίκης ὑπὸ ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου⁵. Ἡ ἀποκοπή ὅμως ὑπὸ τοῦ κληρικοῦ τῆς γενειάδος του ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν,

1. Τὸ κώλυμα γάμου τῶν κληρικῶν ἔχει ὑπ' ὄψει ἡ παροιμία:

*Σφάκελά της π' ἀγαπᾶ
παντρεμένον ἢ παπᾶ,*

ἣτις ἀποδοκιμάζει τὴν ἀγαπῶσαν ἐγγαμὸν ἢ ἱερωμένον, ἐφ' ὅσον εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις δὲν εἶναι ἐπιτρεπτός ὁ γάμος. (Π.Π., τ. Α', σ. 196, ἀρ. 59).

2. Π.Π., παπαδιά.

3. Συναφῆς εἶναι καὶ ἡ Κυπριακὴ παροιμία:

Ἀγαπᾶ με σγιάν ἀγαπᾶ ὁ παπᾶς τὴμ παπαδιάν του

(Ν. Γ. Κυριαζῆ, Κυπριακαὶ παροιμίαι, ἐνθ' ἀν., σ. 5, ἀρ. 1).

4. ΚΑ, χφ. 694, σ. 244 (Γορτυνία).

5. Ἄναστ. Χριστοφιλοπούλου, Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, ἐνθ' ἀν., σ. 151-152.

παράπτωμα επισύρον την ποινήν τῆς καθαιρέσεως. Συνέπεια δὲ ταύτης εἶναι ὅτι ὁ καθαιρεθεὶς δύναται νὰ συνάψῃ ἐλευθέρως γάμον οὐδαμῶς δεσμευόμενος ἐκ τοῦ ἐκ τῆς ἱερωσύνης γαμικοῦ κώλυματος ¹.

Τὸ ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πηγῶν ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῆς νομολογίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ² μαρτυρούμενον ἔθιμον, καθ' ὃ τὸ ἐκ τῆς ἱερωσύνης κώλυμα τοῦ κληρικοῦ ἐπεξετείνετο καὶ εἰς τὴν σύζυγόν του, ἀπετέλεσε τὴν ἀρχὴν τῆς παροιμιώδους σκωπτικῆς ἐκφράσεως

*Γιὰ καλὸν καὶ γιὰ κακὸ
θάψετε τον λαϊκό ³.*

Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι, κατὰ τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν, τὸ κώλυμα γάμου διὰ τὴν χηρεύσασαν σύζυγον πρεσβυτέρου ὑφίστατο μόνον ἐφ' ὅσον ὁ ἀποβιώσας σύζυγος αὐτῆς ἐνεταφιάζετο ὡς κληρικός. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἡ χήρα ἀδεσμεύτως ἠδύνατο νὰ προσέλθῃ εἰς νέον γάμον. Τούτου ἕνεκα ἡ χήρα ἀποθανόντος κληρικοῦ, ἐρωτηθεῖσα κατὰ ποῖον τρόπον ἐπεθύμει νὰ γίνῃ ἡ ταφή τοῦ συζύγου της, ἐν ἄλλοις λόγοις ἂν εἶχε κατὰ νοῦν νὰ ὑπανδρευθῇ ἐκ νέου, ἔδωσε τὴν ὡς ἀνωτέρω ἀπάντησιν ἣτις καὶ παρέμεινε παροιμιώδης.

Ἡ παροιμία αὕτη μεταβαλοῦσα προϊόντος τοῦ χρόνου σημασίαν ἔχει σήμερον τὴν ἔννοιαν ὅτι προτιμοτέρη ἐπιλογή εἶναι ἡ ἐξασφαλίζουσά τινα ἔναντι οἰασδῆποτε καταστάσεως. Ἡ ὑπὸ ἱστορικὴν ὁμῶς ἐποψιν ἔρευνα αὐτῆς ἀποκαλύπτει νομικὸν ἔθιμον ἐκλιπόν, τοῦ ὁποῦ ἡ παροιμία παρίσταται ὁ ἀψευδῆς φορεὺς.

Κώλυμα τοῦ πενθίμου χρόνου.

Πρὸς τὸ ἀναβλητικὸν κώλυμα τοῦ πενθίμου χρόνου, καθ' ὃ δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν γυναῖκα ἡ σύναψις γάμου πρὸ τῆς παρελεύσεως δέκα μηνῶν ἀπὸ τῆς ἀμετακλήτου λύσεως ἢ ἀκυρώσεως τοῦ προτέρου γάμου αὐτῆς ⁴, συνδέεται ἡ παροιμία:

*Στὶς ὄχτῳ τοῦ μακαρίτη,
ἄλλος μπαίνει μέσ' στὸ σπίτι ⁵.*

1. Ἀναστ. Χριστοφιλοπούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 153.

2. Βλ. Ἀναστ. Χριστοφιλοπούλου, Βυζαντινὸν καὶ μεταβυζαντινὸν δίκαιον εἰς τὰ διηγῆματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, ΕΕΒΣ, τ. ΚΣΤ' (1956), σ. 327-328, ὡς καὶ τὰς ἐν αὐτῷ βιβλιογραφικὰς παραπομπὰς.

3. ΚΛ, χφ. 1357Α', σ. 41 (Ἐ. Ἰωαννίδης, Ἄμωργός 1876).

4. Βλ. ἄρθρον 1365 Α.Κ.

5. Π.Π., τ. Α', σ. 569, ἀρ. 177.

Διὰ τῆς διαχύτου ειρωνείας εἰς τὴν παροιμίαν ταύτην ἀποδοκιμάζεται ἡ χήρα ἢ ἐπιδεικνύουσα σπουδὴν πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ ἀποθανόντος συζύγου τῆς. Εἰς ἄλλας παραλλαγὰς τῆς αὐτῆς παροιμίας παρὰ τὸ ὅτι ὁ χρόνος τῶν ὀκτῶ ἡμερῶν καθίσταται μακρότερος ἢ λαϊκῆ ἀντίληψις ἀποστέργει ὁμοίως τὴν συμπεριφορὰν ταύτην τῆς χηρευσάσης ὡς μὴ εὐπρεπῆ.

*Στοὶ σαράντα τοῦ πισοῖτη
μπαίνει ἄλλος μέσ' στοῦ σπῖτι*¹.

*Στὰ τριμῆρια τοῦ πιτοῖτη
ἄλλον εἶχαμε στοῦ σπῖτι*².

Ἄξιον μνείας εἶναι ὅτι τὴν ἔννοιαν ταύτην ἀνευρίσκομεν εἰς τὰς βυζαντινὰς νομικὰς πηγὰς, καθ' ἃς καὶ τεκοῦσαι αἱ γυναῖκες τῶν «ἀξίων» ἀνδρῶν ἐκαλύοντο νὰ συνάψουν γάμον ἐντὸς τοῦ πενθίμου χρόνου «διὰ τὴν ὀφειλομένην αἰδῶ καὶ τιμὴν τῷ ἀνδρὶ»³.

Τύπος τελέσεως τοῦ γάμου.

Τὴν ἱερολογίαν, ἥτις τόσον ὑπὸ τοῦ προϊσχύοντος⁴ ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος δικαίου⁵ ὀρίζεται ὡς ὁ ἀποκλειστικὸς τύπος τελέσεως τοῦ γάμου, ἄνευ δὲ αὐτῆς ὁ γάμος λογίζεται αὐτοδικαίως ὡς μηδέποτε ὑπάρξας, θεωρεῖ ὁμοίως τὸ διὰ τῶν παροιμιῶν καὶ τῶν δημῶδων ἄσμάτων ἐκδηλούμενον δίκαιον ὡς ἀπολύτως ὑποχρεωτικὴν διὰ τὴν ὑπόστασιν τοῦ γάμου.

Τὴν ἔννοιαν ἀκριβῶς ταύτην ἐκφράζει ἡ παροιμία:

*Γάμος χωρὶς παπᾶ, χέσ' τονε*⁶.

Ἄλλὰ καὶ εἰς δημοτικὸν ἄσμα ἐν ᾧ νέος ζητεῖ νὰ νυμφευθῆ κόρην «μὲ τοῦ Θεοῦ τὸν ὀρισμό», ἡ νέα δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν ἀόριστον ταύτην διαβεβαίωσιν, ἀλλὰ

1. Π.Π., τ. Α', σ. 569, ἀρ. 178.

2. Ἐνθ' ἀν., ἀρ. 176.

3. Ἀρμενόπουλος 4. 7. 32 (σχόλιον). Πεῖρα ΜΘ', κγ'. Ζέπων J. G-R, τ. 4, σ. 203. Πρβλ. καὶ Βασ. 21. 2. 11 (σχόλιον). Μ. Βλάσταρη, Σύντ., στ. Β', κεφ. Η', ἐν Γ. Πάλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, ἔνθ' ἀν., τ. 6, σ. 140. Ἀλλοία ὁμως εἶναι ἡ διδομένη σήμερον ὑπὸ τοῦ Α.Κ. ρύθμισις, ὀρίζοντος, ἐν ἀρθρῷ 1365, ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις τῆς συνάψεως γάμου κατὰ τὸν πένθιμον χρόνον, «δὲν ἰσχύει, ἂν ἡ γυνὴ ἔτεκε πρὸ τῆς παρελεύσεως τῶν δέκα μηνῶν».

4. Νεαρὰ 89 Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (P. Noailles et A. Dain, Les Nouvelles de Léon VI le Sage, Paris 1944, σ. 295-296.

5. Ἄρθρον 1367 Α.Κ.

6. Π.Π., τ. Γ', σ. 374, ἀρ. 17α.

καθιστᾶ εἰς αὐτὸν σαφές ὅτι στέργει ἐφ' ὅσον τηρηθῶν πιστῶς αἱ διὰ τὴν ἱερολογίαν ἐπιταγαὶ τοῦ νόμου, αἱ συμπίπτουσαι πρὸς τοὺς ὁρισμοὺς τῆς ἐκκλησίας.

*Σὰθ θέλῃς νὰ μὲ βλοηθῆς καθὼς τὸ γράφ' ὁ νόμος,
καθὼς διατάσ' ἡ ἐκκλησιὰ καὶ τ' ἅγιον Εὐαγγέλιον¹.*

Κατὰ τὴν λαϊκὴν συνείδησιν ἡ παλλακεία οὐδαμῶς εἶναι ἀνεκτὴ. Χαρακτηριστικοὶ ἐν προκειμένῳ εἶναι οἱ στίχοι δημοτικοῦ ᾠσματος ἐκ Μάνης, διὰ τῶν ὁποίων καθίσταται ἐμφανὴς ἡ λαϊκὴ ἀποστροφή καὶ περιφρόνησις πρὸς τὴν ἐν παλλακεία ζῶσαν.

*Φτύστε τη καὶ ρομπώστε τη
καὶ ρομπωμένη² πέστε τη,
πού 'ρετε στὸ σπῖτι ἀβλόητη,
δίχως κουμπάρο καὶ παπᾶ,
δίχως τὰ στεφανόχαρτα³.*

Ἄξιος ἰδιαιτέρας σημειώσεως εἶναι ὁ στίχος «δίχως κουμπάρο καὶ παπᾶ». Καὶ τοῦτο, διότι, κατὰ τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν, ὁ δι' ἱερολογίας τελούμενος γάμος δέον νὰ γίνεταί οὐχὶ ἐν μυστικότητι ἀλλὰ ἐπὶ παρουσίᾳ τρίτων. Τοῦτο ἄλλως τε δηλοῖ καὶ ἡ παροιμία:

Γάμος χωρὶς κουμπάρο δὲν γίνεται⁴.

Ἡ οὕτω διὰ τῶν δημῶδῶν μνημείων τοῦ λόγου ἐκδηλουμένη ἀντίληψις δὲν εἶναι νέα. Ἔχει τὰς ρίζας τῆς εἰς διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου καὶ εἰδικώτερον τῆς νομοθεσίας τῶν Μακεδόνων. Οὕτως εἰς τὸν Πρόχειρον Νόμον ἀπαντᾷ διάταξις ἀπαγορεύουσα τὸ μυστικὸν στεφάνωμα⁵. Τὴν διάταξιν δὲ ταύτην ἐπαναλαμβάνει καὶ ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου⁶, ἥτις ἀπετέλεσε πηγὴν τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ ἀνωτέρω δημῶδη μνημεῖα τοῦ λόγου ἀποτελοῦν μαρτύρια κοινῆς συνειδήσεως, μορφωθείσης εἰς παρωχημένην ἐποχὴν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς μνημονευθείσης βυζαντινῆς διατάξεως.

1. Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, ἐνθ' ἀν., σ. 170.

2. ρομπωμένη = ντροπιασμένη.

3. Κ. Πασαγιάνη, Μαυιάτικα μοιρολόγια καὶ τραγούδια, ἐν Ἀθήναις 1928, σ. 142, 198.

4. Π.Π. κουμπάρος.

5. «Μηδεὶς μυστικῶς στεφανοῦσθω, ἀλλὰ παρόντων πλειόνων . . .» (Πρόχειρος Νόμος 4.27).

6. 4.4.26.

ΔΙΑΖΥΓΙΟΝ

Ἡ λαϊκὴ συνείδησις δυσμενέστατα διάκειται πρὸς τὸ διαζύγιον. Ὁ γάμος, κατ' αὐτὴν, εἶναι δεσμὸς ἰσόβιος καὶ ἀδιάλυτος. Τὴν ἀντίληψιν δὲ ταύτην ἐκφράζει διὰ τῆς χαρακτηριστικῆς παροιμίας:

*Ρωμαϊκὴ παντρεία καὶ τούρκικα γένεια*¹.

Ἐν τῇ παροιμίᾳ ταύτῃ ἵνα τονισθῇ ἡ μονιμότης τοῦ ἑλληνικοῦ γάμου, παρομοιάζεται οὗτος πρὸς τὰ «τούρκικα γένεια». Ὅπως δηλαδὴ κατὰ τὸν ἱερὸν νόμον, ὅταν ὀθωμανὸς ἀφήσῃ ἅπαξ τὴν γενειάδα, δὲν ἐπιτρέπεται πλέον νὰ ξυρισθῇ καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ ταύτης, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀπαλλαγὴ τινος τῶν συζύγων ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ γάμου.

Τὴν ἴδιαν λαϊκὴν ἀντίληψιν ἐκφράζουν καὶ αἱ παροιμίαι:

Ἡ παντρεία δὲν εἶναι μπάλωμα νὰν τὸ ξηλώσης

*Ἡ παντρεία εἶναι σιδερένιο πονκάμισο*².

Τοιαύτας ἐκφράζουσα ἀπόψεις, ἐπὶ τῆς στερεότητος τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου, ἡ λαϊκὴ παροιμιολογία εἶναι ἐπόμενον νὰ θεωρῇ λυπηρὰν καὶ φευκτέαν πράξιν τὴν διάζευξιν τῶν συζύγων.

Τοῦτο δηλοῖ παραστατικώτατα διὰ τῆς παροιμίας:

*Ἀποὺ ἔτυχε, ἄς μὴν ἐτύχαινε,
τὸ ἀποὺ ἔλαχε, ἄς ἤθελε μὴ λάχῃ,
σὲ ἀντροῦνον χωρισιὰ τσαὶ σ' ἐρημιὰ πραμάτου*³.

Κατ' αὐτὴν δύο γεγονότα θεωροῦνται ὡς ἐξαιρετικῶς λυπηρά. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ διάζευξις τοῦ ἀνδρογύνου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐγκατάλειψις καὶ ἐρήμωσις πατρικοῦ κτήματος.

Ὁ χωρισμὸς ὅμως τῶν συζύγων δὲν ἔχει ἀφήσει ἀδιάφορον καὶ τὴν δημοτικὴν μοῦσαν, ἥτις διὰ ζωηρῶν ποιητικῶν εἰκόνων ἐκφράζει τὴν πικρίαν τῆς δι' αὐτόν.

1. Π. Π., ρωμαϊκός.

2. Ν. Δημητρακοπούλου, Νομικαὶ ἐνασχολήσεις, τ. 2, ἐν Ἀθήναις 1925, σ. 133.

3. Μ. Γ. Μιχαηλίδου Νουάρου, Λαογρ. Σύμμεικτα Καρπάθου Α', Ἀθῆναι 1932, σ. 370, ἀρ. 14. Μετὰ μεγαλυτέρας δὲ ἐμφάσεως ἐκφράζεται ἡ βαθεῖα διὰ τὸ διαζύγιον λύπη διὰ τῆς παροιμίας: «Ὅντες χωρίζῃ ἀντρόγυνο καὶ τὰ βονὰ ραῖζουν». Π. Π., τ. Β', σ. 328. Πρβλ. καὶ Ν. Δημητρακοπούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 134.

Οὕτως εἰς τοὺς ἐπομένους στίχους δημοτικοῦ ἄσματος ἐκ Κρήτης ἀναφέρεται:

— ᾽ντὰ ᾽χεις, μηλιά δροσομηλιά, κ' ἐψύγης κ' ἐμαράθης;
 Κοντὸ τὰ μῆλα σὲ βαροῦ γῆ τὸ νερὸ σοῦ λείπει;
 — Μοῦδε τὰ μῆλα μὲ βαροῦ, μούδε νερὸ μοῦ λείπει
 ἀντρόνο βλοήσανε στὴ ρίζα μ' ἀποκάτω,
 κ' ἐδὰ τὸ ξεχωρίσανε καὶ κιτρινοφυλλιάζω¹.

Εἶναι ὅμως ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ παροιμιαζόμενος λαὸς παρὰ τὴν δυσμενῆ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ διαζυγίου θέσιν, διευκρινίζει ὅτι

Ἡ παντρεία εἶναι ἄκοπον γκαρπούζι²

καὶ ὡς ἐκ τούτου δύο τινὰ εἶναι δυνατὸν νὰ συμβοῦν. Ἡ πλήρης θὰ εἶναι ἡ ταύτισις τῶν χαρακτήρων τῶν εἰς γάμον ἐλθόντων, ὅποτε ὁ δεσμὸς τοῦ γάμου ἐνισχυόμενος ὑπὸ τῆς συζυγικῆς ἀγάπης, εἶναι ἱερὸς καὶ ἄρρηκτος,

*Ἄντρα μου, γυναῖκα μου,
 καὶ ἂν μπορέσης, χῶρις³ τους³*

ἢ ἀντιθέτως πλήρης θὰ εἶναι ἡ ἀσυμφωνία τῶν διχογνωμούντων συζύγων, ὅποτε θὰ καθίσταται ἀδύνατος ἡ συνέχισις τῆς ἐγγάμου συμβιώσεως.

Τοιαύτην ἀντίθετον ἔννοιαν ἐκφράζει ἡ παροιμία

*Γι' ἄντρας λὲ λιμόνια,
 ἢ γυναῖκα τ' λὲ πεπόνια⁴*

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι ἡ λαϊκὴ δογματολογία, δίδουσα τόσην μεγάλην βαρύτητα εἰς τὴν ἀσυμφωνίαν χαρακτήρων τῶν συζύγων, φαίνεται διευρύνουσα κατὰ πολὺ τὸν κύκλον τῶν περιπτώσεων, ἃς δέχεται ἡ μέχρι σήμερον ἀναπτυχθεῖσα νομολογία τῶν δικαστηρίων ὡς ὑπαγομένης εἰς τὸ ἄρθρον 1442 Α.Κ., ὅπερ δίδει τὴν δυνατότητα διαζευξέως ἐν περιπτώσει ἰσχυροῦ κλονισμοῦ, ἐπελθόντος εἰς τὴν ἑγγαμὸν σχέσιν.

Ἄξια μνείας ὡς σχετικὴ πρὸς τὴν ἀνωτέρω παροιμίαν εἶναι καὶ ἡ γνωστὴ παροιμιώδης φράσις:

1. ΚΛ., χφ. 1381 Α, σ. 175-6, (Μ. Λιουδάκη, Λασιθί [Ἔξω Ποτάμοι] 1939).

2. ΚΛ., χφ. 1568, σ. 21 (Χ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος 1932).

3. Π.Π., τ. Β', σ. 220, ἀρ. 14.

4. Π.Π., τ. Δ', σ. 193, ἀρ. 18.

*Δὲν ἔσμιξαν τ' ἄστρα των*¹

σημαίνουσα ὅτι δὲν συμφωνοῦν οἱ σύζυγοι ἔνεκα διαφορᾶς χαρακτήρων. Τοῦτο δὲ ἀποδίδεται, κατ' ἀστρολογικὰς δοξασίας, εἰς ἀσυμφωνίαν τῶν ἀστέρων, ὧν ἡ τάξις κατὰ τὴν γέννησιν ἐκάστου ἐπιστεύετο ὅτι ρυθμίζει τὸν βίον καὶ τὸ ἦθος αὐτοῦ.

Μεγίστην σημασίαν ἀποδίδει ὁ λαὸς εἰς τὴν ἠθικὴν τῶν γυναικῶν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν διαφύλαξιν τῆς τιμῆς αὐτῶν, ἣν θεωρεῖ ὡς τὸ πολυτιμότερον ἀγαθόν. Διὰ τοῦτο δογματολογεῖ ὅτι

*Ἐκ στόμα κι ἀπὸ μύτη κόρη δὲν ἐψεγαδιάσθη*²

θεωρῶν ὅτι ἀνεξάλειπτος κηλὶς διὰ τὴν γυναῖκα εἶναι ἢ μὴ διαφύλαξις τῆς τιμῆς αὐτῆς, οὐχὶ δὲ ἡ φυσικὴ τυχὸν δυσμορφία. Ἰδιαιτέρως ὅμως αὐστηρὰ εἶναι ἡ λαϊκὴ ἀντίληψις διὰ τὰς ἐγγάμους γυναῖκας, τὰς παραβαινούσας τὴν περὶ τὸν γάμον πίστιν. Ἄξιον δὲ μνείας εἶναι ὅτι ὁ λόγος τῆς μοιχείας ἀποτελεῖ τὴν μόνην ἐξαίρεσιν, ἣν δέχεται ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὴν καθιερωθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἀρχὴν τοῦ ἀδιαλύτου τῆς γαμικῆς συμβιώσεως³.

Πλεῖστα εἶναι τὰ δημοτικὰ ἄσματα τὰ ἔχοντα ὡς θέμα τὴν μοιχείαν γυναικός. Ἐκ τούτων τὰ μὲν ἀναγόμενα εἰς χρονικὴν περίοδον παλαιότεραν ἐκφράζουσι τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν περὶ ἐπιβαλλομένης αὐτοδυνάμου ἐκδικήσεως διὰ τοῦ φόνου τῆς μοιχαλίδος ὑπὸ τοῦ προσβληθέντος συζύγου. Ἀντιθέτως τὰ ἀναγόμενα εἰς χρονικὴν περίοδον νεωτέραν δημοτικὰ ἄσματα παρουσιάζουσι, ὑπὸ τὴν πνοὴν νεωτέρων ἀντιλήψεων δικαίου, μεταστροφὴν τῆς λαϊκῆς συνειδήσεως ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ αὐτοδυνάμου ὑπὸ τοῦ συζύγου κολασμοῦ τῆς μοιχείας. Ἄντ' αὐτοῦ εἰς τὰ ἄσματα ταῦτα ἡ μοιχεία ἀντιμετωπίζεται ἄφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἀδίκημα ὑποκείμενον εἰς τὴν ποινικὴν κρίσιν τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς, ἄφ' ἑτέρου δὲ ἀποτελεῖ αὐτὴ καὶ λόγον διαζεύξεως⁴.

1. Π.Π., τ. Β', σ. 577, ἀρ. 3.

2. Κ. Κανελάκη, Χιακὰ Ἀνάλεκτα, ἐνθ' ἀν., σ. 218, ἀρ. 25. Παρεμφερῆ ἔννοιαν ἐκφράζει καὶ ἡ Κυπριακὴ παροιμία:

*Ἄς εἶναι μαύρη τζ' ἄνοστη, τζ' ἄς ἔχω τὴν τιμὴν μου
τζαὶ νά'χω τὰ μαντήλια μου ψηλά στὴν τζεφαλήμ μου*

(Ν. Γ. Κυριαζῆ, ἐνθ' ἀν., σ. 181, 8).

3. Ἀναστ. Χριστοφιλοπούλου, Ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ τὸ διαζύγιον, ἐν «Δίκαιον καὶ Ἱστορία», Ἀθῆναι 1973, σ. 224.

4. Βλ. Μ. Τουρτόγλου, Στοιχεῖα Ποινικοῦ δικαίου καὶ Ἐγκληματολογίας εἰς τὰς παροιμίας καὶ τὰ ἄσματα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, Ἐπετηρὶς Λαογρ. Ἀρχείου, τ. 5 (1945-1949), σ. 141 ἐπ.

RÉSUMÉ

**Éléments de droit civil contenus dans les proverbes
et les chansons populaires**

par M. Tourtoglou

Dans cette étude, qui fait suite à une précédente également publiée dans la Revue du Centre de Folklore (tom. 5, 1945 - 49, pp. 126 - 158), sont examinés des proverbes et des chansons populaires, qui présentent, pour la science du droit, un intérêt surtout du point de vue philosophique et historique.

De cette manière, l'auteur procède à la classification systématique et à l'élaboration critique des proverbes et des chansons populaires, se rapportant au droit civil et plus spécialement au mariage et au divorce.

